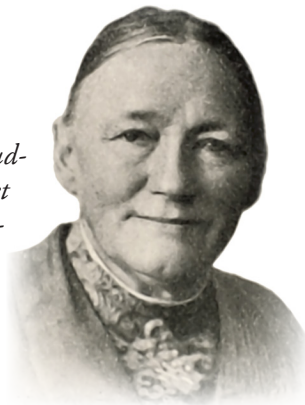

Hortense Panum som låner på Det Kongelige Bibliotek

Hortense Panum var en af Danmarks første professionelt uddannede musikhistorikere, men hun blev aldrig fast knyttet til en forskningsinstitution og fik derfor ingen direkte efterfølgere. Hun forblev ugift, for et liv i forskningens tjeneste kunne ikke forenes med en tilværelse som hustru og mor.

*af Lisbeth Ahlgren Jensen, domic. seniorforsker, mag.art.,
Det Kongelige Bibliotek*

Da Hortense Panum (1856-1933) i 1885 begyndte at holde offentlige foredrag om musikhistorie, foregik det i et auditorium på Kirurgisk Akademi i Bredgade i København. Her boede hun sammen med sine forældre og søskende i en embedslejlighed, som de rådede over i kraft af familieoverhovedet Peter Ludvig Panums professorat i fysiologi ved Københavns Universitet. Den da 28 år gamle Hortense Panum var klaver elev af August Winding og Victor Bendix og havde desuden taget undervisning i musikteori hos Orla Rosenhoff. Hun havde siden 20-årsalderen undervist i klaverspil og musikteori og forblev ligesom sine to yngre søstre ugift. Det betød, at de alle efter forældrenes død måtte forsørge sig selv. En årlig udbetaling fra Vemmetofte Kloster, hvor de var indskrevet som stiftsfrøkener, udgjorde dog et beskedent tilskud til deres indtægt. Men resten måtte de selv tjene, hvad Hortense bl.a. gjorde gennem sin undervisning i musikhistorie på Københavns Musikkonservatorium, gennem sin privatundervisning og gennem sit forfatterskab. Hendes yngre søster Louise (1859-1942) var ansat som lærer

i tegning ved Natalie Zahles skole, og efternøleren Ellen (1869-1950) uddannede sig til keramikker. Det meste af sit liv var Ellen dog for svagelig til at kunne arbejde, så hendes livsopgave blev i stedet at føre hus for storesøster Hortense, som derved fik mulighed for at koncentrere sig om sit musikvidenskabelige arbejde uden at skulle bekymre sig om det huslige.

I de to første sæsoner byggede Hortense Panum sine musikhistoriske foredrag på selvstudier, og det var i den forbindelse hun begyndte at få sin gang på Det Kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket. Et formelt studium af musikvidenskab eksisterede dengang endnu ikke i Danmark, og havde faget været oprettet, havde hun under alle omstændigheder skulle kæmpe sig vej til det. For kvinder havde i 1880'erne endnu ikke fri adgang til universitetet. Det var imidlertid et forhold, man begyndte at sætte spørgsmålstegn ved, og det er interessant at bemærke, at Nielsine Nielsen (1850-1916) som den første kvinde i Danmark uddannede sig til læge, netop samme år som Hortense Panum begyndte på sin foredragsvirksomhed.

Hortense Panum brugte gerne dette portrætfoto i avisartikler m.v. (Det Kgl. Bibl.)

Forholdene var trange i Det Kongelige Biblioteks gamle læsesal, før biblioteket i 1906 rykkede ind i den nybyggede Holm-bygning. Blandt de mange mænd anes til venstre i billedet to damer, der har beholdt deres hatte på. Man kan kun gætte på, at den ene er Hortense Panum, som var en flittig bruger af biblioteket gennem hele sit lange arbejdsliv. (Det Kgl. Bibliotek, Billedsm.)

For at blive låner på Det store kongelige Bibliotek skulle man have en kautionist. Men allerede et års tid før hun formelt blev indmeldt, finder man frøken H. Panums navn i bibliotekets udlånsprotokoller. Den 8. januar 1884 lånte hun f.eks. første bind af John Gardner Wilkinsons bog om de gamle ægyptere, *The ancient Egyptians*, og 7. februar var hun atter henne ved udlånskranken for at hjemlåne andet bind af bogen.¹ Det er meget godt klaret, hvis hun på blot en måned havde præsteret at læse det første, 444 sider lange, bind og nu var parat til det andet, 483 sider lange, bind – og det endda på engelsk. Bag sig havde hun kun

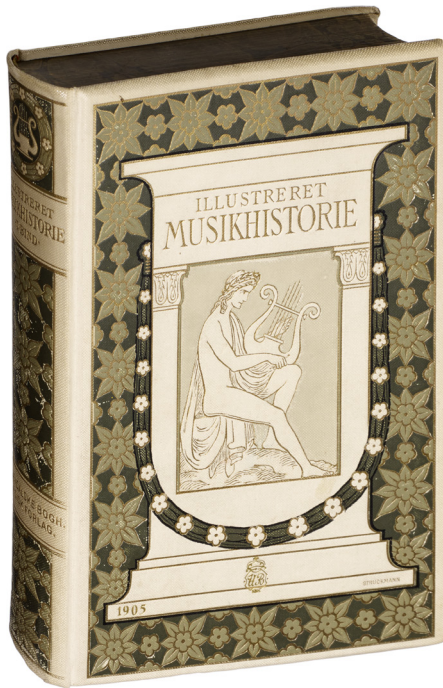
syv års skolegang, men den foregik på Københavns mest progressive pigeskole, Nathalie Zahles skole, og det må være her, hun havde lært engelsk. Med tanke på hendes musikinteresse bør det måske også nævnes, at sanglæreren på Zahles skole i hendes skoletid var komponisten Henrik Rung, som gennem sin ledelse af *Cæciliaforeningen* i København var med til at stimulere interessen for den gamle italienske vokalmusik. Da hun selv senere blev medlem af *Cæciliaforeningen*, var det dog hans søn, Frederik Rung, der stod i spidsen for foreningen. Tysk var antagelig Hortense Panums første sprog, da hun havde tilbragt sine første seks leveår

i Kiel, og hendes korrespondance viser, at hun beherskede sproget næsten som sit modersmål. Desuden læste og skrev hun fransk, hvad der senere kom hende til megen nytte. Efter at have læst om den egyptiske oldtid kastede hun sig over de gamle grækere og begyndte at læse Homers *Odysse* i Chr. Wilsters oversættelse, Meislings danske udgave af *Homers Hymner* samt Pindars værker i tysk oversættelse.² Forinden havde hun også hjembragt en række bøger på engelsk om indisk musik skrevet af den fremtrædende indiske musikvidenskabsmand Sir Surindro Tagore (1840-1914). Tagore havde fået sin uddannelse i Indien og Europa, og hans forfatterskab omfatter såvel traktater om indisk musikteori og indiske musikinstrumenter som oversættelser til engelsk af hindu digte med melodier.³ Hortense Panum læste et bredt udsnit af hans bøger. Hendes studium af musikkens historie begyndte altså med studier af den ægyptiske og græske antik, men hun var øjensynlig også nysgerrig på en ikke-europæisk musikkultur som den indiske.

Da hun havde været låner på biblioteket et helt år, blev hun pludselig afkrævet en formel indmelding. Man kan tænke sig, at en undrende bibliotekar fandt det sært, at en yngre kvinde var så flittig en bruger af biblioteket og udbad sig et lånebevis, hvad der må have bragt hende i en vis forlegenhed. Her trådte hendes far imidlertid til og legitimerede hendes låneaktivitet ved den 2. januar 1885 at kautionere for hende.⁴ P.L. Panum havde selv været låner på biblioteket siden 1841, og man kan ofte være tvivl om, hvorvidt det var ham selv eller Hortense eller måske den kunstinteresserede datter Louise, der læste de mange bøger om kunsthistorie, han jævnlig hjemlånte.⁵ Som barne-

barn af den fremtrædende kobberstikker Gerhard Lahde havde han som ung været fristet af en levevej som billedkunstner,⁶ og kunstinteressen kan meget vel have fulgt ham hele livet. I maj 1885 døde han imidlertid, blot 64 år gammel. Oven i alle de andre sorger og bekymringer hans efterladte stod over for, nu da de ikke bare mistede en kær familiefar og forsørger men også skulle fraflytte den rummelige embedsbolig i Bredgade, måtte Hortense Panum aflevere sit lånebevis. Det lykkedes hende dog hurtigt at finde en ny kautionist i skikkelse af professor, dr.med. Ludvig Israel Brandes, og efter hans død i 1894 blev dr.med. Franz Trier hendes næste kautionist.⁷ Efter Triers død i maj 1898 blev hun ikke længere afkrævet en kautionist. På det tidspunkt havde hun for længst slået sit navn fast som foredragsholder og forfatter.

Hendes første store fremstilling, *Illustreret Musikhistorie*, fik ganske vist officielt udgivelsesåret 1905 og er katalogiseret med det årstal. Men Hortense Panum afsluttede sit bidrag, hele første bind omfattende musikkens historie fra antikken til midten af 1700-tallet, allerede i 1897. Da værket løbende var blevet udsendt i hæfter, havde abonnenterne også for længst fået det i hænde, ligesom det indledende prøvehæfte, udgivet 1895, havde fået masser af positiv omtale. Hun havde derved bevist, at hun var en seriøs bruger af biblioteket, hvilket kan have medvirket til, at man frafaldt kravet om en kautionist. Måske har det også haft en gunstig virkning, at hun skænkede et eksemplar af prøvehæftet til Det Kongelige Biblioteks musikafdeling, hvis leder, Emil Gigas, takkede hende hjerteligt.⁸ Hun havde ofte siddet på læsesalen, mens hun arbejdede med sin fremstilling og må

Hortense Panums første større bedrift var at skrive første bind af Illustreret Musikhistorie. Bøgværket begyndte at udkomme i hæfter på P.G. Philipsens Forlag i 1895. Efter flere forlagsoverdragelser udkom de sidste hæfter af andet bind i 1905 på Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. Bag illustrationerne stod den fremtrædende xylograf F. Hendriksen, som i en artikel i Politiken i 1884 slog til lyd for at højne boghåndværket, hvilket gav anledning til dannelsen af Foreningen af Boghåndværk, i hvis bestyrelse også Det Kongelige Biblioteks daværende chef Chr. Bruun var medlem. Det her gengivne bind fra Universitetsbiblioteket er et ypperligt eksempel på bogbinderhåndværk.

derved efterhånden have lært bibliotekets personale at kende. Hendes medforfatter William Behrend (1861-1940) blev derimod først færdig med sin del af musikhistorien, der udgjorde andet bind, i 1905. De utålmodige abonnenter måtte altså vente en årrække, før det fælles register blev udarbejdet, og de løse hæfter kunne sendes til indbinding.

I 1886 havde Hortense Panum modtaget statsstøtte til at foretage en studierejse til Berlin, hvor hun fulgte forelæsninger i musikhistorie på Kullaks *Neue Akademie der Tonkunst* og tog private lektioner i at læse *tabulatur*-skrift hos Wilhelm Tappert (1830-1907). Den tidligste musik for taste- og lut-instrumenter var som regel skrevet med denne særlige form for be-cifring, der benyttede tal eller bogstaver, men derimod ikke var noteret i et linjeret

system. Sådanne tabulaturer kunne man ikke tyde uden et forudgående specialstudium. Hendes mål med studierejserne var at udvide sin musikalske horisont, og notationsstudierne var i den forbindelse nødvendige, for uden at have lært ældre notationsformer at kende kunne hun ikke læse partiturer fra før 1600-tallet. De store nyudgivelser af middelalderens og renessancens musik transskriberet til moderne notation var i 1880'erne endnu fremtidsmusik. Efter hjemkomsten til København kastede hun sig ivrigt over alle de musikmanuskripter og -tryk i tabulatur, hun kunne opdrive på bibliotekerne og udførte sine egne transskriptioner. Kun enkelte af disse er trykt, f.eks. Melchior Schildts variationsværker over hhv. melodien *Gleich wie das Feuer* og temaet fra John Dowlands *Paduana lachrymae*.

Illustration fra Illustreret Musikhistorie, bd.1. Det var forlagets målsætning at udgive faglige bøger, der byggede på de nyeste videnskabelige indsigter og samtidig var bredt anlagt i deres formidling. Der blev derfor ikke sparet på anstrengelserne for at skabe et indbydende værk med mange instruktive nodeeksempler, tegninger af instrumenter og gengivelser af portrætter, ligesom man benyttede skrifttypen antikva, der efterhånden kom til at afløse den ellers så udbredte frakturskrift. Enkelte af illustrationerne var endog i farver eller gengivet i så stort format, at de blev foldet og indhæftet på tværs blandt de øvrige sider.

Disse kompositioner havde hun opdaget på nogle ark, der var indhæftet i det såkaldte *Voigtländer-tabulatur*⁹ på Det Kongelige Bibliotek. Herom skrev hun i 1888 en af sine tidligste musikfaglige artikler indeholdende transskriptioner af de to værker.¹⁰ I vinteren 1887-88 fik hun atter støtte til en studierejse, der kortvarigt førte hende til Berlin, hvor hun fortsatte timerne hos Tappert for at lære *mensuralnotation*. Hendes vigtigste mål med rejsen var imidlertid denne gang at studere gamle musikinstrumenter. Så fra

Berlin, der dengang ingen offentligt tilgængelig instrumentsamling havde, drog hun til Leipzig, hvor hun fik adgang til privatmanden Paul de Witts (1852-1925) store samling. Herfra gik rejsen videre til Paris og Bruxelles, hvor hun tilbragte i alt fire måneder med at studere musikmanuskripter og besøgte de store instrumentsamlinger. Hun må dog også have taget sig tid til at gennemse antikvariaterne, for blandt de bøger, der efter hendes død blev solgt på auktion, var sjældenheder som Filippo Bonannis *Gabinetto armo-*

nico, trykt i Rom 1722, Philippe Rameaus *Code de Musique pratique* fra 1760 og Georgio Andrea Sorgens *Anweisung zur Rational-Rechnung und Ausmessung des Monochords* fra 1749.¹¹ Flere af hendes bøger blev på auktionen købt af den senere professor i musikvidenskab Jens Peter Larsen, og efter hans død er de i dag via Københavns Universitets musikvidenskabelige institut overgået til Det Kongelige Bibliotek. Jens Peter Larsen købte i øvrigt også en tysk bog om akustik, som Hortense Panum i 1897 havde skænket med dedikation til sin elskede teorilærer Orla Rosenhoff på hans fødselsdag, den 1. oktober.¹² Rosenhoff havde fungeret som en slags sparringspartner, mens hun skrev *Illustreret Musikhistorie*, og hendes korrespondance med ham vidner om, at hun var meget taknemmelig for hans kommentarer, da Behrend ikke evnede at yde hende konstruktiv kritik under skriveprocessen.

Det umiddelbare nedslag af studierejserne ses af koncerter Hortense Panum holdt ved afslutningen af sine foredragsrækker i 1887 og 1889, og hvortil der blev trykt programmer. Ved 1887-koncerten ville hun blandt andet vise, at instrumentalmusikken i 1500-tallet endnu ikke var selvstændigt udviklet men oftest byggede på vokale forlæg.¹³ Det demonstrerede hun med et eksempel udført på klaver fra Elias Nicolaus Ammerbachs *Orgel oder Instrument-Tabulatur* (1571). Det var en af de tidligst trykte samlinger af orgelmusik, og den var trykt i tysk orgeltabulatur. Hun må have tilbragt mange timer på Det Kongelige Biblioteks læsesal med at transskribere det omfangsrige værk i sin helhed – medmindre selvfølgelig hun var en af de heldige, der fik lov at låne det med hjem. Dengang kunne man i bedste fald låne

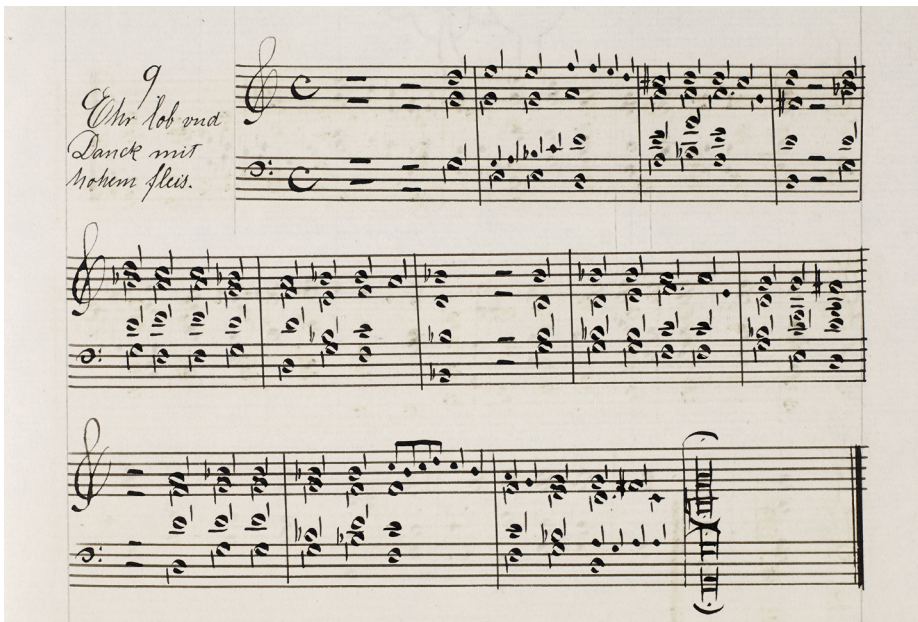
håndskrifter med hjem, så mon ikke der også kunne argumenteres for, at det ville være mest bekvemt at arbejde med transskriptionen derhjemme? Hendes smukt indbundne transskription af Ammerbachs *Orgel oder Instrument-Tabulatur* blev ifølge testamentarisk bestemmelse skænket til Det Kongelige Bibliotek, mens hendes transskription af en anden tidlig samling tastemusik, Bernhard Schmidts *Einer neuen künstlichen Tabulatur auff Orgel und Instrument* (1577)¹⁴ i dag findes på Musikmuseet, hvor også hendes store arkiv opbevares. Ved afslutningskoncerten i 1889 præsenterede hun sine tilhørere for et sensationelt fund, hun havde gjort i et manuskript på konservatoriebiblioteket i Bruxelles. Hun havde fundet ikke mindre end to fragmenter af musikken til den måske allertidligst komponerede opera, *Dafne*, som daterer sig fra 1590'ernes Firenze. Det havde ellers forlydt, at al musikken til operaen i de mellemliggende næsten 300 år var forsvundet, hvorimod man kendte en trykt libretto indeholdende en omtale af de tidligste opførelsesomstændigheder vedrørende *Dafne*.¹⁵ Men ikke alene kunne Hortense Panum i 1888 publicere en artikel om sit interessante fund i et tysk tidsskrift;¹⁶ hun lod også den ene af sangene fra *Dafne* synge ved koncerten.¹⁷ Sangeren var "Frk. E. Panum", altså hendes dengang 20-årige lillesøster Ellen. Artiklen opnåede i øvrigt at få en usædvanlig stor udbredelse, for den omdeltes i 1888 gratis til gæsterne ved Wagnerfestspillene i Bayreuth, hvor også Hortense Panum selv og lillesøsteren havde den fornøjelse at være til stede.

Hortense Panum havde også en anden grund til at granske Det Kongelige Biblioteks bestand af ældre musik. I Berlin havde hun nemlig truffet den unge

Efter at have studeret tabulatur-skrift i Berlin kastede Hortense Panum sig over alle de tabulaturer for tastemusik, hun kunne finde på Det Kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket for at transskribere dem. Her ses en sats fra Elias Nicolaus Ammerbach, Orgel oder Instrument Tabulatur, ein nützliches Büchlein, in welchem notwendige erklerung der Orgel oder Instrument Tabulatur, sampt der Application. 1571, der er en af de tidligste trykte samlinger af musik for tasteinstrument.

Nedenunder ses Hortense Panums transskription. Hendes komplette transskription af notebogen, der også indeholder en afskrift af det omfattende forord, blev fornemt indbundet og er efter hendes testamentariske ønske skænket til Det Kongelige Bibliotek. Fotografisk gengivet efter Ammerbach, Elias Nicolaus; Panum, Hortense, Orgel oder Instrument Tabulatur. Anno 1571. Manuskript i Det Kongelige Bibliotek.

doktorand Emil Vogel (1859-1908), der var ved at skrive en afhandling om Monteverdis musik. På Vogels anmodning undersøgte hun derfor, om nogle af Monteverdis værker fandtes på bibliotekerne i København. Det lod ikke til at være tilfældet, men til gengæld sendte hun ham oplysninger om mange andre navnkundige komponister fra det tidlige 1600-tal repræsenteret i samlingerne. Deriblandt var musik af Hans Brachrogge, Melchior Borchgrevinck og Orazio Vecchi, der først omtrent 100 år senere opnåede musikvidenskabelig bevågenhed i Danmark.¹⁸ Også fra Wilhelm Tappert besvarede hun henvendelser om bestemte bøger og musikallier i danske samlinger. Hun blev herved et vigtigt bindeled mellem dansk og tysk musikforskning i den fase, da fagmiljøerne endnu var under opbygning.

Da Hortense Panum senere fik interesse for at skrive om nordiske strengeinstrumenter, fik hun hyppigt sin gang på det såkaldte "nisseloft," hvor Dansk Folkemindesamling fik til huse, da man i 1906 byggede Holm-bygningen. Folkemindesamlingens første forstander var Axel Olrik, der blev en af hendes nære bekendte. Både af ham og af etnologen Hakon Grüner-Nielsen og folkemindesamleren Evald Tang Christensen fik hun gode råd, når det drejede sig om at indkredse folkemindernes omtale af instrumenter. Hendes hovedværk er *Middelalderens Strengeinstrumenter og deres Forløbere i Oldtiden*,¹⁹ hvis første bind hun i 1915 tilegnede Axel Olrik. I indledningen til denne slår hun fast, at hvis man vil skrive musikinstrumenternes historie, må man skrive den i to separate afsnit. Det ene afsnit bør omhandle instrumenternes oprindelse i det mellemøstlige område, Mesopotamien, Babylonien

og Egypten, det andet instrumenternes øgede forekomst og udvikling i Nordvesteuropa fra omkring det 8. århundrede. I det mellemliggende tidsrum foretog instrumenterne en slags "folkevandring" fra øst til vest, hvor de udvikledes under indtryk af lokal teknologi og skiftende samfunds- og kulturforhold. Da instrumenter fra dette tidsrum imidlertid kun var sparsomt overleveret, byggede hun sine undersøgelser på forskellige typer af litterære og ikonografiske kilder. De litterære kilder bestod typisk af sagn, myter og folkeviser, mens de ikonografiske kilder omfattede afbildninger på f.eks. gravmæler og stenkors, vasemalerier, kalkmalerier, traskæringer (på f.eks. norske kirkedøre og korstole) og manuskripter. Hendes arbejde med at samle kilder til afhandlingen begyndte allerede i forbindelse med en studierejse til England, Irland og de nordiske lande i 1902, og de første artikler om strengeinstrumenterne i Nordens middelalder publicerede hun i 1903 og 1905.²⁰ Men talrige foredragsrejser i hele landet i Folkeuniversitetets regi og fra 1907 musikhistorieundervisningen på Det Kongelige Danske Musik-konservatorium samt privatelever lagde beslag på hendes tid. Hertil kom, at hun i 1910 skrev en lærebog i musikhistorie beregnet på de konservatoriestuderende²¹ og i 1920'erne forfattede hovedparten af fagartiklerne til *Illustreret Musiklexikon*.²² Derfor kom hendes arbejde med afhandlingen til at strække sig over mange år; de tre bind udkom i hhv. 1915, 1928 og 1931. I de mellemliggende år var der udgivet mange bidrag til instrumentforskningen, som hun var nødt til at forholde sig til. Det gjorde ikke hendes arbejde nemmere, at hun ud over at præsentere sine egne empiriske studier skulle dis-

Sang af „Dafne“.

Moderato. Jacopo Corsi.

Bel - la Nin - fa fug - gi - ti - va, sciol - ta e pri - va del mor -
 Tu non cu - ri e nem - bi, e' luo - ni; tu co - ro - ni eig - ni,

tal tuo no - bil ve - lo, go - di pur pian - ta no - vel - la, ca - sta e
 Re - gi, e Dei ce - les - ti: Ge - li il cie - lo'n fiam - mi e scal - di, di sme -

Nodeksempel fra Illustreret Musikhistorie, bd. 1. Hortense Panum havde i 1888 lokaliseret nogle fragmenter af musikken til den tidligst kendte opera, Dafne, i et manuskript i Bruxelles. Operaen har musik af Jacopo Peri og Jacopo Corsi, og den blev opført i et pale i Firenze i 1590erne. Men i de mellemliggende 300 år regnedes musikken for at være gået tabt. Hortense Panum lod sin søster synge denne sang som et praktisk musik eksempel ved et af sine musikhistoriske foredrag i 1889.

lutere aktuelle forskningsspørgsmål på området, men til gengæld fik de tre bind stor gennemslagskraft.

I 1915 fik faget musikvidenskab sin første studieordning på Københavns Universitet, og blandt de først uddannede var den fremtrædende Palestrinaforsker, Knud Jeppesen, som havde forsvaret sin doktordisputats i Wien, men måtte vente mange år på at få et embede. I begyndelsen af 1930'erne tog han initiativ til at udgive en tekstkritisk udgave af Danmarks ældste musik i serien *Dania Sonans*. Hortense Panum kendte Jeppesen fra sin ansættelse på musikonservatoriet, og det var formentlig gennem ham, hun blev opmuntret til at genoptage sit arbejde med transskriptionerne. I 1924 udgav hun således en artikel om John Dowlands musikalske hyldest til Christian 4. indeholdende en komplet

transskription af den pågældende musik, der originalt var trykt i lut-tabulatur,²³ og i 1932 fik hun en bevilling fra *Carlsbergfondet* til at udarbejde et bind med Danmarks ældste instrumentalmusik. Det fremgår af hendes ansøgning,²⁴ at hun udførte arbejdet efter samråd med dr. Jeppesen, og at bindet skulle udgives i den af "Samfundet til Udgivelse af dansk Musik" initierede serie *Dania Sonans*. Man kan desuden se, at de manuskripter fra Det Kongelige Bibliotek, hun havde planlagt skulle indgå i bindet, var hhv. "6 haandskrevne Klaverstykker" fra Gabriel Voigtländers "Lieder und Oden" (trykt 1645), "en anonym Klaverbog fra Chr. IV.s Tid"²⁵ og "Christiane Charlotte Amalie Trölles" omfangsrige klaverbog fra 1702.²⁶

Hortense Panums bestillings seddel på Trolles klaverbog er dateret så sent som

18. marts 1933, fem uger inden hendes død. Hun var altså i aktivitet til det sidste, og ville – hvis ikke døden havde indhentet hende – have kunnet udgive bind 2 i serien *Dania Sonans*. Som det nu var, udkom et bind med det tiltænkte indhold aldrig, og de tabulaturer hun havde fremdraget til formålet er siden blevet udgivet af andre, fortrinsvis udenlandske forskere. Ingen i Danmark formåede umiddelbart at tage arven op efter Hortense Panum på

dette område. Hendes benyttelse af Det Kongelige Biblioteks bog- og manuskriptbestand er frem for noget et fint eksempel på institutionens betydning for musikvidenskaben i fagets etableringsfase, og at der kom til at gå mere end 30 år mellem det første og det andet bind af *Dania Sonans* siger mere om den universitetsforankrede musikvidenskabs prioriteringer end om Det Kongelige Biblioteks musiksamlinger.

Hortense Panum ses her i sin stue spillende på det gamle instrument langeleg, som hun havde lært at spille på i Norge i 1916, og som hun ivrigt arbejdede for at udbrede i Danmark i årene efter første verdenskrig. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Noter

- 1 Det Kongelige Biblioteks arkiv. Udlaansprotokol 1884. Det Kongelige Bibliotek. Indføringer 8.1. og 7.2.1884.
- 2 Det Kongelige Biblioteks arkiv. Udlaansprotokol 1885. Det Kongelige Bibliotek. Indføring 9.1.1885.
- 3 Det Kongelige Biblioteks arkiv. Udlaansprotokol 1885. Det Kongelige Bibliotek. Indføring 7. og 8.1.1885
- 4 Det Kongelige Biblioteks arkiv. D9. Lister over kautionister 1827-1906. Det Kongelige Bibliotek.
- 5 Det Kongelige Biblioteks arkiv. Udlaansprotokol 1884. Det Kongelige Bibliotek. Indføring 21.1.1884 (Franz Kugler, *Handbuch der Kunstgeschichte*) og Udlaansprotokol 1885, 20.1.1885 (Müller und Wieseler, *Denkmäler der alten Kunst.*)
- 6 E. Schmiegelow, *Peter L. Panum. 19. december 1820 – 2. maj 1885.* 1947, s. 16. Forfatterens oplysninger byggede på samtaler med Panums yngste datter Ellen.
- 7 Det Kongelige Biblioteks arkiv. D9. Lister over kautionister 1827-1906. Det Kongelige Bibliotek. Brandes underskrev som kautionist 30.5.1885 og Trier 14.9.1894.
- 8 Brev fra Emil Gigas, 1.10.1895, Hortense Panums Arkiv, kasse 3, Musikmuseet.
- 9 *Voigtländer-tabulaturet* findes indbundet i det Det Kongelige Biblioteks eksemplar af musikeren og forfatteren Gabriel Voigtländers *Erster Theil Allerhand Oden Vnnd Lieder*, udgivet i Sorø 1642. Hortense Panum var den første, der omtalte håndskriftet og transskriberede nogle af satserne. En række af satserne fra *Voigtländer-tabulaturet* blev senere udgivet af Werner Breig i *Lied- und Tanzvariationen der Sweelinck-Schule*. Ed Schott 6030, 1968; Alis Dickinson i *Keyboard Tablature of the Mid-Seventeenth Century in the Royal Library, Copenhagen: Edition and Commentary*. PhD-Dissertation, North Texas State University 1973, og Henrik Glahn, "Musik for tasteinstrumenter 'Voigtländer-tabulaturet'", i: *Music in Denmark at the Time of Christian IV*, Vol. III. 1988.
- 10 Hortense Panum, „Melchior Schildt oder Schild.“ *Monatshefte für Musik-Geschichte*, XX, 1888, s. 27-30 og 35-41.
- 11 *Katalog over Bogsamlinger der har tilh. afd. Greve Th. Ablefeldt-Laurvig, afd. Kunsthandler M. Grosell, Afd. Frk. Hortense Panum m. flere.* 1933.
- 12 Dedikationen findes i Ludwig Riemann, *Populäre Darstellung der Akustik in Beziehung zur Musik.* 1896.
- 13 *Historisk Concert. Afslutning på musikhistoriske Foredrag holdte i Vinteren 1887.* Småtrykssamlingen, Det Kongelige Bibliotek.
- 14 Det Kongelige Biblioteks eksemplar af Bernhard Schmidts *Einer neuen kunstlichen Tabulatur auff Orgel und Instrument*, Strassbourg, 1577, er desværre opført på listen over stjalne bøger og i dag kun tilgængelig på mikrofilm.
- 15 Musikken til *Dafne* var af komponisten Jacopo Peri og den aristokratiske amatør Jacopo Corsi, hvis palæ i Firenze dannede rammen om flere opførelser. De to brudstykker af musikken, Hortense Panum fandt i Bruxelles, var signeret af Corsi og blev måske til, før Peri komponerede sin version af musikken (jf. William V. Porter, "Peri and Corsi's Dafne: Some New Discoveries and Observations." *JAMS*, Vol. 18, nr. 2 (1965), s. 170-196).
- 16 Hortense Panum, "Zwei Bruchstücke aus der ältesten Oper." *Musikalisches Wochenblatt. Organ für Musiker und Musikfreunde.* Årgang 19, nr. 30, 1888.
- 17 *Historisk Concert. Afslutning på musikhistoriske Foredrag holdte i Vinteren 1889.* Småtrykssamlingen, Det Kongelige Bibliotek.
- 18 Forskellige udvalg af deres musik er bl.a. udgivet i *Dania Sonans III: Madrigaler fra Christian IV's tid.* Udg. af Jens Peter Jacobsen. 1967; *Italienske madrigaler fra*

- Melchior Borchgrevincks Giardino Novo I-II København 1605/06*. Udg. af Niels Christensen m.fl. 1983; *Instrumental ensemblermusik*. Udg. af John Bergsagel. Musik i Danmark på Christian IV's tid II. 1988.
- 19 Hortense Panum, *Middelalderens Strenginstrumenter og deres Forløbere i Oldtiden*, bd. 1-3, (1915-31). Engelsk udgave *The Stringed Instruments of the Middle Ages*, udgivet og bearbejdet af Jeffrey Pulver, ca. 1939. Reprint 1970.
- 20 Hortense Panum, "Nordeuropas gamle Strenginstrumenter." *Aarsberetningen for 1903 fra Foreningen til norske Fortidsmindemærkers Bevaring*; do. "De folkelige Strenginstrumenter i Nordens Middelalder," *Aarsberetningen for 1905 fra Foreningen til norske Fortidsmindemærkers Bevaring 1905*; do. "Harfe und Lyra im alten Nordeuropa." *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*, 7. Jahrgang, 1905 [er en let revideret oversættelse af "Nordeuropas gamle Strenginstrumenter" (1903)].
- 21 Hortense Panum, *Musikhistorien i kortfattet Fremstilling*. 1910. Rev. udgave 1920.
- 22 *Illustreret Musik Lexikon*, udgivet af Hortense Panum og William Behrend under medvirkning af O.M. Sandvik m.fl. 1924-26.
- 23 Hortense Panum, "Dowland: Christian den 4des Galliarde," *Aarboeg for Musik 1923*. København 1924, s. 41-50.
- 24 Ansøgning fra Hortense Panum dateret 29.9.1932 i Carlsbergfondets Arkiv, Carlsbergfondet.
- 25 Den anonyme klaverbog har signaturen Gl. kongl. Samling Nr. 376 fol. Den er ligesom satsene fra *Voigtländer-tabulaturet* publiceret i Alis Dickinson, *Keyboard Tablatures of the Mid-Seventeenth Century in The Royal Library, Copenhagen: Edition and Commentary*. Dissertation. Denton, Texas, 1973, under titlen "The Copenhagen Tablature."
- 26 Trolles klaverbog findes i Thotts samling 292 8va. Den er transkriberet af Uwe Haensel med titlen "Das Klavierbuch der Christiana Charlotte Amalia Trolle" i serien *Quellen und Studien zur Musikgeschichte Schleswig-Holsteins* 3, 1974.